

Immanuel Maurice Wallerstein (1930–2019)

Jednou z největších inovací v sociálních vědách posledních desetiletí jsou teorie globalizace. Jejich významnou částí je tzv. světosystémový přístup, ovlivňující od sedmdesátých let historiografii, sociologii, teorii mezinárodních vztahů, ekonomii, nebo dokonce archeologii. Jeho patrně nejvýznamnější tvůrce, Immanuel Maurice Wallerstein (1930–2019), za sebou nechává mnohostranný odkaz a bezpochyby náleží mezi stovku, ba možná dvacítku nejvýznamnějších sociologů 20. století. Narodil se v rodině židovského lékaře, který za první světové války odešel z Krakova nejprve do Berlína a poté do New Yorku. Vyrůstal ve zdejším kosmopolitně liberálním prostředí a po válce začal studovat sociologii na Kolumbijské univerzitě. Vyučovala jej skutečná akademická elita: Charles W. Mills, Daniel Bell, Margaret Mead, Karl Polányi nebo Robert King Merton. Svou diplomovou práci věnoval mccarthismu a během doktorského studia se zaměřil na problémy soudobé Afriky. Jeho disertační práce se zabývala dekolonizací Ghany a Pobřeží slonoviny. V šedesátých letech publikoval další práce na toto téma a stal se předním americkým afrikanistou. V roce 1973 byl dokonce zvolen prezidentem americké Asociace pro africká studia (African Studies Association). Po ukončení doktorského studia působil nadále na Kolumbijské univerzitě a v roce 1968 podporoval zdejší studentské hnutí. Výsledkem byla roztržka s jinými akademiky a odchod na univerzitu do Montrealu. Během svého kanadského exilu se rozhodl zcela změnit téma.

Původně chtěl napsat stručný úvod do problematiky modernizace a nerovnoměrného rozvoje, ale jelikož chtěl nejprve poznat historické kořeny tohoto procesu, vrhl se na studium dějin pozdního evropského středověku, ač sám nebyl historikem. Jeho výhodou byla znalost románských a germánských jazyků a dostupná knihovna s rozsáhlou aktuální literaturou na toto téma. Díky tomu dokázal napsat dílo *The Modern World-System*, zabývající se zrodem kapitalismu v 16. století, které po svém vydání získalo rychle respekt u různých sociálních vědců, dokonce i historiků nedůvěřujících vždy velkým teoriím. Za největší přínos tohoto díla bývá dnes považováno vytvoření kategorie semiperiferie, zemí nenáležejících ani do centra, ani do periferie, ale plnících úlohu stabilizátoru systému, tedy něčeho podobného, jako jsou střední vrstvy ve společnosti. Toto dílo stálo pochopitelně na ramenou mnoha obrů, takže by mohlo být nazýváno až eklektické: Byla to především tzv. teorie závislosti, rozvíjená od šedesátých let, která jej inspirovala. Podle ní je jedním z klíčových mechanismů moderního světa vykořisťování chudých zemí bohatými a z něj plynoucí tendence k rozevírání nůžek mezi jednotlivými světovými regiony. Jinou inspirací pro něj byla historiografická škola Annales a především její tvůrce Fernand Braudel, který zaujal v padesátých letech svou koncepcí sociálních a hospodářských velkých, tj. nadstátních

regionů (světøekonomika) a dlouhého trvání těchto trendů. Z klasiků sociologie 19. století vycházel Wallerstein pochopitelně nejvíce z Marxe, ale v mnohém se od něj i odlišoval. Teorie tzv. dlouhých vln, tedy ekonomických cyklů, převzal od Nikolaje Kondratěva, od Karla Polányiho si vypůjčil rozlišování mezi reciproční, redistributivní a tržní ekonomikou.

Po vydání knihy Wallerstein ohlásil, že zamýšlený projekt bude mít tři svazky a dovede jeho historii kapitalismu až do současnosti. Další dva díly vyšly v roce 1980 a 1989. Tehdy plánoval čtvrtý svazek a později, když tento vyšel, ohlašoval záměr vydat ještě další dva. V každém případě dovedl své dílo jen do roku 1918. K tomu, aby se zformovalo nové paradigma, ale nestačilo jenom zakladatelské dílo. Jeho ambicí bylo vytvoření celé myšlenkové školy usilující o komplexní pochopení moderní světové historie i globální současnosti. Rozhodující bylo, že pro tento projekt získal institucionální podporu. V roce 1976 mu poměrně bezvýznamná Newyorská státní univerzita v Binghamptonu nabídla profesorské místo a poskytla mu prostředky na vytvoření výzkumného Centra pro studium ekonomik, historických systémů a civilizace. Kolem Wallersteina se zde shromáždilo několik dalších významných autorů, kteří rozvíjeli toho paradigma: Andre Gunder Frank, Samin Amir nebo Giovanni Arrighi, dnes možná více citovaný než Wallerstein. Kromě toho centrum vychovalo řadu doktorandů, vydávalo svůj časopis *Review*, Wallerstein společně s dalšími editoval několik desítek sborníků k dané problematice a pořádal konference.

Také na dalších amerických univerzitách a v Evropě se začali objevovat autoři vycházející z tohoto paradigmatu. Od poloviny osmdesátých let se zdálo, že Wallersteinova sláva mizí, ale v polovině devadesátých let přišel znovu do kurzu společně se vzestupem teorií globalizace. Wallerstein se tehdy stal na jedno období prezidentem Mezinárodní sociologické asociace (1994–1998). Jeho dílo bylo přeloženo do řady jazyků, získal řadu čestných doktorátů a od roku 2000 se stal profesorem na Yale. Na konec devadesátých let se datuje jeho politický aktivismus, spojený s tehdy populárním alterglobalistickým hnutím, v němž se stal jedním z respektovaných teoretiků a v němž hovořil o „duchu Porto Alegre“ (kde se konalo první světové sociální fórum) stojícím proti „duchu Davosu“. Dnes bohužel vidíme, že duch Porto Alegre byl do značné míry chimérou. Na jedné straně máme frustrované široké vrstvy v centru i na periferii, které sice chtějí, aby se bohatí dělili o své zisky, ale zároveň se vyznačují rasismem, nacionalismem, náboženským fanatismem, nechápou problémy ekologie nebo menšin a inklinují k podpoře populistů. Na druhé straně stojí intelektuálové, hájící feminismus, antirasismus, udržitelný rozvoj nebo práva menšin. Politické poselství světosystémového přístupu usilující o prohlubování demokracie, nastolování sociální spravedlnosti a ohledů k přírodě a sjednocování světa je pro první skupinu příliš abstraktní a kosmopolitní. Pro druhou skupinu je zase učením bílých heterosexuálních mužů.

Za málo úspěšný byl považován Wallersteinův epistemologický obrat z devadesátých let, tedy směřování k zájmu o studium mechanismů fungová-

ní moderní vědy a volání po prohlubování interdisciplinarity, zejména dialogu přírodních a společenských věd (tzv. Zpráva Gubenkianovy nadace). Tento apel ovšem nutně zůstal do značné míry nenaplněný, neboť přístupy jsou příliš různé, případně dialog probíhal i bez Wallersteinových výzev. I jeho analýzy tzv. evropocentrismu zůstaly ve stínu staršího Saidova díla o orientalismu a celých post-colonial studies. Světosystémové paradigma se dostalo v devadesátých letech do učebnic sociologie a dalších sociálních věd. Zároveň se ukázalo, že pro další výzkum je nejpłodnější jeho část zabývající se současnou globální ekonomikou, zejména tzv. řetězci zboží, mezinárodními sítěmi spolupráce (sociální hnutí, korporace, teroristé), případně nerovnoměrnými projevy ekologických rizik na globální úrovni. Především mezi sociology a socioložkami z Latinské Ameriky má tento přístup stále mnoho příznivců, jak ukazují jména autorů a autorek publikujících v online vycházejícím *Journal of World-System Research*.

Z první dekády nového století pocházejí i reflexe Wallersteina v českém prostředí: Tři překlady jeho knih, obsahujících analytické i aktivistické eseje, nebo disertace o jeho teoriích z pera autora nekrologu. Až do posledních let se Wallerstein zúčastňoval mezinárodních konferencí pořádaných hlavním sdružením „světosystémových“ badatelů: sekci Political-Economy of the World-system při Americké sociologické asociaci, jezdil na studijní pobyty do různých zemí včetně exotických. Ostatně není náhoda, že jeho teorie získala velkou popularitu v Rusku nebo Iránu, jelikož ve své zvládnutě podobě říká, že těmto zemím Západ vždy škodil a škodí. Zejména v této době začalo mít jeho psaní až charakter proctví a umanutě předpovídal kolaps světového systému, tj. kapitalismu kolem roku 2050. Stále opakoval, že jen aktivita utlačovaných tohoto světa rozhodne, zda bude moderní světosystém nahrazen něčím demokratičtějším, rovnostářtějším a vůči přírodě citlivětší, nebo něčím horším. Jedna z jeho *post mortem* publikovaných fotografií jej ukazuje ve společnosti vůdce zapatistů subcomandante Marcose a jeho asi nejslavnětší žačka, významná soudobá teoretička globalizace Beverly Silverová, se s ním loučí slovy: *Luta continua!*

Stanislav Holubec